

ASHTARXONIYLAR DAVRIDA BUXORO XONLIGIDA IJTIMOY-IQTISODIY HAYOT

Ochildiyev Sardor Abduxalil o'g'li

NavDPI Tarix fakulteti 2-kurs
talabasi

Ilmiy rahbar: Muftillayeva U.T.

“Ota-bobolarimiz asrlar davomida to'plagan hayotiy tajribalari, diniy, axloqiy, ilmiy kurashlarni o'zida mujassam etgan bu nodir qo'lyozmalarni jiddiy o'rganish davri keldi”.

I.A. Karimov

O'rta Osiyoda uzoq davr mobaynida hukm surgan Buxoro xonligi ashtarxoniylar boshqaruvi davrida uzoq vaqt mobaynida chuqur o'rganilmay, ilmiy tadqiqotlardan chetda qolib ketdi. Davrga taaluqli tarixiy manbalar tahlili yetarli darajada amalga oshirilmadi. Mustaqillik sharofati bilan tarixning har bir davri, shu jumladan, O'rta Osiyoda hukmronlik qilgan xonliklar davri bo'yicha ham, xususan Buxoro xonligida hukmronlik qilgan ashtarxoniy sulolasi haqida ilmiy asarlar tahlil qilinib, xolisona tarix yaratila boshlandi. Turon hududida XVII asr boshlarida asos solingan shayboniylarning Buxoro xonligi davlatini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Sulolaning eng yetuk vakili Abdullaxon II davrida ya'ni 1557-1598-yillar oralig'ida ancha taraqqiy etadi, hududi kengayadi, ko'plab davlatlar bilan diplomatik aloqalar yo'lga qo'yiladi. Lekin u vafot etganidan so'ng 1598-yil taxtga o'tirgan Abdilmo'min yaxlitlikni taminlay olmaydi. Natijada ichki va tashqi, harbiy va siyosiy kurashlar Buxoro xonligi hokimiyati tepasiga ashtarxoniylar sulolasining kelishiga yo'l ochiladi. Bu sulolaning taxtga kelishi va shayboniylar sulolasining taxtdan ketishi masalasida bir qancha mulohazalar mavjud.

“Shayboniylar Buxoroda 1598-yilgacha hukmronlik qildilar keyin esa hokimiyatga joniylar keladi. Ular Jo'jining o'g'li O'rda avlodidan bo'lib, shayboniylarga ona tarafdin qarindosh edi”³³. Lekin ayrim manbalarda Ashtarxoniylar sulolasi Jo'jixonning o'n uchinchi o'g'li To'qay Temurga borib taqaladi. Jo'jixonning katta o'g'li Botuxon To'qay Temurga 14 ulusni mulk qilib bergan degan fikrlar ham mavjud. Shunday qilib 1601-yilda Buxoro xonligida hokimiyat yangi sulola-ko'p hollarda joniylar(Joni Muhammad nomidan) yoki

³³ Bosvort K.E “Musulmon sulolalari (yilnoma va shajaralar bo'yicha ma'lumotnoma)”T.Fan 2007.-116-b.

ashtarxoniylar (kelib chiqish o'rne bo'yicha) degan nom bilan yuritilgan To'qay Temur sulolasiga o'tdi. Ba'zi manbalarda aytilishicha Buxoro taxtiga Boqi Muhammadxon o'z otasi Jonibek Muhammadxonni o'tqazgan va uning nomidan tangalar ham zabt qildirgan, biroq Jonibek Muhammad Buxoro taxtidan voz kechgan. Buning asosiy sababi hokimiyatning qonuniyligi edi. Ashtarxoniylar sulolasining Movaraunnahrga kelib qolish masalasiga yozma manbalardan tashqari qabrtosh yozuvlari ham ba'zi aniqliklarni kiritadi. B.Aminovning izlanishlari natijasiga ko'ra Kattaqo'rg'on tumaniga qarashli (sobiq Oxunboboyev) Shammi qishlog'i Xon Avliyo mozori topib o'rganilganda, bu yerda ashtarxoniylar sulolasi yirik vakili va asoschisi Jonibek Muhammadning bobosiga atab yodgorlik toshi qo'yilganligi isbotlangan.

Gap shundaki, qabrtosh shayboniylar davriga mansub va Jonibek Muhammad bobosining vafot etgan sanasi aniq ko'rsatilgan va bunday ma'lumot qolyozma asarlarda uchramaydi. Toshidan olingan tarixiy faktlar ashtarxoniylar shajarasini to'ldirishga va ularning Movaraunnahr mintaqasiga kelib qolishiga doir ayrim oydinliklarni kiritishga xizmat qiladi. Ashtarxoniylar nasabnomasi haqida fikr yuritilganda bu sulolani "buzilgan" shajara ham deb aytadilar. "Shunday qilib ashtarxoniylar sulolasining hokimiyatga kelishi shu tarzda kechadi. Ashtarxoniy hukmdorlar mamlakatda bir qator islohatlarni amalga oshirish orqali ma'lum darajada bo'lsada xonlik aholisining ijtimoiy ahvolini yaxshilashga harakat qilgan. Lekin amalga oshirilgan islohatlar har doim ham kutilgan natija bermaydi. Yoki oddiy xalqning ma'lum noroziligiga sabab bo'lgan. Bunga misol qilib sulolaning ko'zga ko'ringan a'zolaridan bo'lgan Subhonqulixon davrida yetti yillik soliqning bir martada yig'ib olishi va uning o'g'li Ubaydullaxon davrida amalga oshirilgan pul islohotining samarasizligi xalqning ijtimoiy hayotiga salbiy ta'sir qilgani va buning natijasida turli hududlarda qo'zg'olonlar bo'lib o'tganidan bilishimiz mumkin"³⁴

Ashtarxoniylar hukmdorlari ham o'zlaridan oldingi sulola vakillari – temuriylar, shayboniylar singari ilm-fan va madaniyatga e'tiborli bo'lishgan. Dastlabki hukmdorlarning boshqaruvi davrida saroy hayotida shayboniylar davri nasri va nazmi ta'siri sezilib turdi. Ayni vaqtda ushbu sulola vakillaridan ham bir qator yetuk shoir, olim-fuzalo shaxslar yetishib chiqqan edi. Bularga misol qilib Imomqulixon va Nodir Muhammadning o'g'li shahzoda Qosim Muhammad Sulton, Abdulazizxon, Subxonqulixon va boshqalarni keltirish joizdir. Xususan Qosim Muhammad Sultonning tibbiyotga doir asari bunga misol bo'ladi. Yana bir hukmdor Abdulazizxon ijodda "Aziziy" taxallusi bilan mashhur bo'lib, aniq fanlardan

³⁴ A.Zamonov "Buxoro xonligining Ashtarxoniy hukmdorlari" Metodik qo'llanma. Toshkent."Bayoz"2021-118-b.

matematikani juda yaxshi bilar, xattotlik salohiyatiga ega bo'lgan. Xonlikda ko'zga ko'ringa hukmdorlardan yana biri nazmda "Nishoniy" taxallusi bilan ijod qilgan, o'z oldiga tib ilmi olimlarini yig'ib, tibbiy kechalarni tashkil qilib o'zi ham bularda ishtirok etgan va oid asarlar ham yozib qoldirgan.

Shundan kelib chiqib aytish mumkunki, ashtarxoniylar o'z hukmronligi davrida Buxoro xonligi tarixida o'zlaridan ma'naviy me'ros qoldira olganlar. Xonlar, ular bilan bir qatorda yuqori lavozimdagi amaldorlar ham ma'naviy hayot yaxshilanishiga o'z hissalarini qo'sha oldilar. Bu davrda ko'plab masjid-u madrasalar, bir qancha hovuzlar, karvonsaroylar bunyod etildi. Butun dunyoga mashhur Samarqanddagi Registon ansambili ham aynan shu davrda, bir qancha vaqt otaliq lavozimida ishlagan Yalangto'sh Bahodir tomonidan hozirgi holatga keltirilgan.

Ashtarxoniylar davrida xonlikning tashqi siyosat qamrovi bir muncha kengayib, xonliklar bu davrda Sharqda Hindistondan g'arbda Usmonli turklar davlatiga qadar mamlakatlar bilan diplomatik aloqalarni yo'lga qo'yganlar. Mamlakatalar bilan tashqi aloqalar olib borishda mamlakat hukmdorlari bo'lgan xonlarning diplomatic qobiliyati, keng dunyoqarashi, asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qilgan. Bu davrda eng ko'p elchilik aloqalari Rossiyada hukmronlik qilgan Romonovlar sulolasi va Hindistonda hukmronlik qilgan boburiylar sulolasi bilan bo'lgan bo'lsa, qo'shni davlatlardan qozoq juzlari va eron bilan ham aloqalar uzilib qolmagan. Bu davlatlar bilan aloqalarning yo'lga qo'yilishining yana bir sababi tranzit savdo aloqalari edi. Masalan, xonlik savdogarlari Rossiyaga chiqishda qozoq juzlari o'lkasidan o'tgan bo'lsa, Rossiyaga Eron va Hindiston bilan savdo qilishda xonlik hududidan o'tgan savdo yo'lga zarurat sezgan. Shu bois ham xonlar tomonidan diplomatik aloqalarni yaxshilanishi tarixiy zarurat bo'lgan .

Xullas, Buxoro xonligini bir yarim asr davomida idora qilgan Ashtarxoniy hukmdorlar davri tarix sahnasida o'z o'rniga ega bo'lgan va xonlik tarixida o'chmas iz qoldirgan .

